

СИНТАКСИЧНІ АНОРМАТИВИ В МОЛОДІЖНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ)

У статті систематизовано різнотипні синтаксичні аномативи у складнопідрядному елементарному та багатоконпонентному реченні, дібрані з усного й писемного мовлення студентів і старшокласників, запропоновано варіанти нормативних висловлювань.

Ключові слова: мовна норма, мовна помилка (анорматив), синтаксична норма, синтаксична помилка, складнопідрядне елементарне й неелементарне речення.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні зростає увага до культури усного та писемного мовлення. Стає престижно розмовляти українською, приходить розуміння, що добре знання мови – важливий елемент професіограми людей різних спеціальностей незалежно від віку й посади. Повагу й довіру до співрозмовника формують грамотне конструювання мовлення, точне вживання слів, дикція і сила звучання тощо.

Аналіз досліджень проблеми. Мовна норма була предметом дослідження таких відомих мовознавців, як О. Синявський («Норми української літературної мови», 1941), М. Сулима («Проблеми літературної норми в українській мові», 1928), П. Дудик («Синтаксис сучасного українського літературного мовлення», 1973). Про граматичні норми йдеться у працях О. Курило «Уваги до сучасної української літературної мови» (2008), М. Гладкого «Наша газетна мова» (1928), С. Смеречинського «Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою» (1932), М. Пилинського «Мовна норма і стиль» (1976), С. Єрмоленко «Літературна норма і мовна практика» (2013), Т. Коць «Літературна норма в прескрипціях кінця ХІХ – початку ХХ ст. і мовна практика» (2014) та ін. [2].

Серед теоретичних студій аналітизмом і знанням досліджуваного предмета відзначаються праці І. Вихованця, «Грамматика української мови. Синтаксис» (1993), Н. Гуйванюк «Синтаксис української мови: Проблемні питання» (1994), А. Загнітка «Теоретична грамматика української мови: Синтаксис» (2001), М. Мірченка «Сучасна українська літературна мова: синтаксис» (2003), К. Городенської «Грамматичний словник української мови: сполучники» (2007), К. Шульжука «Синтаксис української мови» (2010) та ін. Упродовж останньої чверті минулого століття лінгводидактичний аспект проблеми помилок у мовленні намагалися розв'язувати українські й зарубіжні лінгводидакти В. Мельничайко («Лінгвістичний аналіз художнього тексту: завдання і методи», 1997), М. Пентилюк («Мовленнєві помилки та принципи їх класифікації», 2003), С. Цейтлін («Речевые ошибки и их предупреждение», 1997) та ін.

Журналістські помилки ґрунтовно вивчають Т. Бондаренко [1], А. Яворський [4]. Дослідники зробили спроби системного опису феномена помилки, простежили типологічні ознаки ненормативних одиниць, з'ясували причини і критерії виникнення помилок кожного типу, їхню частотність.

На думку вчених, мовна норма – категорія історична: будучи певною мірою стійкою, стабільною, що забезпечує її функціонування, норма водночас зазнає змін. Найбільш стабільною в українській мові є синтаксична норма, оскільки динамічні процеси, як правило, відбуваються не в самому наборі синтаксичних засобів, а в способі й частотності їх уживання. Синтаксична норма визначає поєднання та порядок слів у реченні й регулює мовні механізми, які забезпечують цілісність усієї мовної системи.

Порушення правил граматики призводить до виникнення помилок (анормативів), зумовлених як лінгвальними, так і позалінгвальними факторами. Причиною-домінантою породження анормативів є незнання відповідної норми [1].

Однак вивчення синтаксичних помилок попри численну бібліографію залишається відкритим і невичерпаним. Це одне з актуальних завдань сучасної лінгвістики, зумовлене складністю мовної ситуації, яка виникла в нашій державі, його недостатнім висвітленням у науково-методичній літературі. Останнім часом спостерігаємо байдуже ставлення молоді до свого мовлення, особливо в соціальних мережах. Не завжди слугує взірцем і мовлення працівників ЗМІ, державних службовців, політиків тощо.

Важливе місце в побудові усних і письмових висловлювань посідають складнопідрядні речення – одне з найпізніших і найскладніших структурно-семантичних мовних утворень.

Мета статті – виявлення, систематизація і редагування помилок у структурі елементарного та неелементарного складнопідрядного речення. Деформований мовний матеріал дібраний з усного мовлення рівненських студентів нефілологічних спеціальностей, учнів-старшокласників і різнотипних письмових робіт, передбачених навчальними програмами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Важливим елементом будови складнопідрядних речень є місце підрядної частини стосовно головної. В одних випадках підрядні компоненти можуть стояти як після головного, усередині, так і перед ним. При цьому їхнє значення не змінюється, лише актуалізується залежно від позиції. В інших складних реченнях підрядні компоненти завжди стоять після слова в головній частині, від якого залежать, або після всієї головної частини.

Численними в молодіжному мовленні є анормативи, пов'язані з неправильною побудовою складнопідрядних речень із підрядними означальними, зокрема присубстантивно-означальними. Згідно з

нормою у таких реченнях підрядне «ніколи не може стояти в препозиції до головного: воно завжди перебуває або після нього, або розриває його після означуваного іменника» [3, с. 267]. Якщо перша вимога (постпозиція підрядного) здебільшого витримується, то контактність підрядного й опорного іменника постійно порушується. Наприклад, у реченні *Весна прийшла разом із теплом, що несла з собою квіти, спів птахів і незвичайну голубінь неба* підрядну частину доцільно розташувати саме всередині головної: *Весна, що несла з собою квіти, спів птахів і незвичайну голубінь неба, прийшла разом із теплом. Доріжка збігала до моря, обіч якої росло багато олеандрів. – Доріжка, обіч якої росло багато олеандрів, збігала до моря; Теплий дощик зволожив землю, якого так потребували посіви. – Теплий дощик, якого так потребували посіви, зволожив землю.*

До прикладів **порушень словоладу** (порядку слів) у головному компоненті можна віднести такі речення: *У кутку моєї кімнати стоїть шафа, і за яким я роблю уроки стіл. – У кутку моєї кімнати стоїть шафа і стіл, за яким я роблю уроки; На голосування ставимо пропозицію студдекана Михайлової, яку вже обговорили в академічних групах. – На голосування ставимо внесену студдеканом пропозицію, яка вже пройшла обговорення в академічних групах.*

«Зміщення» підрядного компонента спостерігаємо і в інших структурно-семантичних типах складнопідрядних речень – **з'ясувальних, обставинних**: У реченні *Що вона склала іспит, Олена повідомила батькам* помилковою є позиція підрядної з'ясувальної частини, тому нормативним видається варіант *Олена повідомила батькам, що вона склала іспит*. Інший приклад: *Верхівки яблунь стали ніби прозорими, де були сильні морози* підрядне обставинне місце має стояти усередині головного речення, тому головний компонент потрібно доповнити вказівним словом *там*; отже, правильним видається варіант *Там, де були сильні морози, верхівки яблунь стали ніби прозорими.*

Наведені нижче аномативи зі **зміщеною позицією підрядного** демонструють **нечіткість авторського задуму**: *Поетична книжка В. Сосюри «Осінні мелодії», у якій найповніше відобразилися осінні настрої поета, що бринить на найтоншій струні, – це пісня щирого й відданого серця.* Правильно (із можливими пунктуаційними варіантами): *Поетична книжка В. Сосюри «Осінні мелодії», пісня щирого і відданого серця, найповніше відображає осінні настрої, що бринять на найтоншій струні.* Інші випадки: *Молодята жили дуже добре, бо не зважали на дрібниці, як у раю. – Молодята жили дуже добре, як у раю, бо не зважали на дрібниці; Вам відкривається ще одна грань світу, що оточує нас, якщо будете фотографувати, малювати. – Якщо будете фотографувати, малювати, вам відкриється ще одна грань світу, який оточує нас.*

Неоднозначними видаються й такі речення: *Коли я прокинувся, то розбудив брата, бо спав у сусідній кімнаті.* У реченні вжитий причиновий сполучник *бо*, який не прогнозується змістом попереднього компонента,

принаймні без додаткових семантичних актуалізаторів. Одним із варіантів міг би бути такий: *Прокинувшись, я розбудив брата, який спав у сусідній кімнаті. Зміст речення Дмитро вискочив із хати, як вогонь охопив усе* вимагає заміни сполучника як сполучником коли, оскільки сполучний засіб як багатозначний: *Дмитро вискочив із хати, коли вогонь охопив усе* або ж: *Не встиг Дмитро вискочити з хати, як вогонь охопив усе*. У другому варіанті йдеться про т.зв. «передчас», тобто коли дія залежної частини відбувається раніше від дії головної [3, с. 283]. У реченні *Хлопець зацікавився, що написав брат* маємо випадок омонімії сполучника що і сполучного слова що. Двозначності можна було б уникнути за умови використання лексичного актуалізатора саме: *Хлопець зацікавився, що саме написав брат* або *Хлопець зацікавився, що написав саме брат*.

У наступних аномативах спостерігаємо вживання **сполучного засобу, що не відповідає смисловим відношенням між компонентами**: *За те що він жив за кріпацтва, він не здобув освіти*. У підрядній частині йдеться про причину явища, названого в головному реченні, а використаний для зв'язку компонентів цього складного речення деформований сполучний засіб *за те що* містить відтінок «відплати». Правильно: *Він не здобув освіти, через те що жив за кріпацтва*. Інші приклади: *Мати розважалась, як діти були голодні. – Мати розважалась, тим часом як діти голодували; Молитися потрібно не лише за себе, за батьків, друзів, знайомих, але також за тих, із якими у тебе склалася недружелюбні стосунки. – Молитися потрібно не лише за себе, за батьків, друзів, знайомих, а й за тих, із ким у тебе склалася не зовсім дружні стосунки*.

Ілюстрацією до порушеного **корелятивного зв'язку можуть бути такі речення**: *Де нащадки перестають шанувати своє минуле, тоді немає майбутнього. – Коли нащадки перестають шанувати своє минуле, тоді немає майбутнього; Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша, хоч і розіп'ята на хресті історії, тому й свята. – Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша, хоч і розіп'ята на хресті історії, але свята* або ж *Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша свята, хоч і розіп'ята на хресті історії*.

У наступних реченнях спостерігаємо **надуживання сполучних засобів при підрядному компонентіві**: *Хоч і знаю, що все скінчиться добре, однак проте не можу заспокоїтись*. Правильно: *Хоч і знаю, що все скінчиться добре, проте не можу заспокоїтись*. Інші приклади: *Для того щоб зрозуміти умову задачі, необхідно уважно її прочитати. – Щоб зрозуміти умову задачі, необхідно уважно її прочитати*.

Трапляються помилки, пов'язані з **невиправданим пропуском сполучного засобу, члена речення, службової морфеми або й цілого компонента**. *Простіть за те, що подумав і не подумав, що сказав і не сказав, що зробив і не зробив. – Простіть за те, що подумав і чого не подумав, що сказав і чого не сказав, що зробив і чого не зробив*, адже згідно з нормою українського правопису наявність заперечної частки не біля дієслова вимагає від залежного керованого слова форми родового

відмінка; *Мені приємно, що ти не тільки пишеш вірші, а й пісні. – Мені приємно, що ти не тільки пишеш вірші, а й **кладеш їх на музику**; Коли я заглянув у колодязь, то він був дуже глибокий. – Коли я заглянув у колодязь, **то побачив**, що він дуже глибокий.*

Навпаки, трапляються випадки аномативів із семантично «порожніми» компонентами: *Головне **те**, щоб ми прощали одне одному. – Головне, щоб ми прощали одне одному; **Що далі, то** доводилося все частіше звертати з дороги, аби пропустити машини. – Дедалі частіше доводилося звертати з дороги, аби пропустити машини; У ті часи, коли була ця історія із Захаром Беркутом, люди, **які жили тоді**, поклонялися різним богам. – У ті часи, коли була ця історія із Захаром Беркутом, люди поклонялися різним богам.*

Частотними є помилки як наслідок **порушення причинно-наслідкових зв'язків**: *Коли молоді намагаються вчити дорослих, то є відповідна приказка. – Перш ніж молоді намагатимуться вчити дорослих, нехай пригадають народну мудрість; Якщо в якихось пустих головах є думка, що цей парламент поганий і його слід змінити, то це не той підхід до вирішення питань. – Перш ніж критикувати все і всіх, розпочніть із себе.*

Зрідка в молодіжному мовленні фіксуємо такі помилки, як **невиправдане дублювання сполучних засобів** (*Глядачі, **що** подивилися кінокомедію, **що** недавно з'явилася на екранах, виходили з кінотеатру задоволені. – Після перегляду кінокомедії, що недавно з'явилась на екранах, глядачі виходили з кінотеатру задоволені*), **сплутування простого ускладненого і складнопідрядного речення** (*Ярославна, як ніжна, вірна і сильна духом жінка, показана в поемі, як поетичний образ у світовій літературі. – Ярославна, опоетизована у світовій літературі, змальована в поемі як ніжна, вірна і сильна духом жінка*), **незавершеність думки** (*Мешканці поскаржились до поліції, що вночі водій, який припаркував своє авто на прибудинковій території та увімкнув гучну музику, яка заважала іншим спати. – Мешканці поскаржились до поліції, що вночі водій, припаркувавши своє авто на прибудинковій території, увімкнув гучну музику, яка заважала іншим спати*), **логічна несумісність компонентів** (*Акомпанує студент I курсу Ю. Гаврилук, який з юного віку захоплюється поезією. – Акомпанує студент I курсу Ю. Гаврилук, який захоплюється музикою з раннього віку*) тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, далеко не вичерпний аналіз синтаксичних аномативів у молодіжному мовленні засвідчує високий ступінь їх поширеності в елементарному складнопідрядному реченні, яке більшою мірою пристосоване до послуговування в розмовному варіанті, їхню структурно-семантичну розгалуженість. Перспективу дослідження може становити аналіз зазначених аномативів із погляду сприймання їх реципієнтом і визначення міри «ненормативності».

Список використаної літератури

1. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Т. Г. Бондаренко. – Київ, 2003. – 18 с.
2. Єрмоленко С. Я. Літературна норма і мовна практика : [кол. монографія] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Т. А. Коць та ін. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.
3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – 2-ге вид., доп. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 408 с.
4. Яворський А. Ю. Типові помилки у структурі складнопідрядного речення (за матеріалами друкованих ЗМІ) / А. Ю. Яворський // Український смисл : зб. наук. праць / за ред. проф. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ, 2012. – № 1. – С. 233–240.

Кузьмич Оксана. Синтаксические аномалии в молодежной речи (на материале сложноподчиненных предложений). Систематизированы различные синтаксические аномалии в сложноподчиненном элементарном и неэлементарном предложении, выбранные из устной и письменной речи студентов и старшеклассников; определены наиболее распространенные ошибки, связанные с построением подчиненных определительных и обстоятельственных предложений, порядком слов и компонентов, выбором нормативных союзов и союзных слов, синкретизмом семантико-синтаксических отношений. Предложены отредактированные варианты высказываний.

Ключевые слова: языковая норма, языковая ошибка (аномалия), синтаксическая норма, синтаксическая ошибка, сложноподчиненное элементарное и неэлементарное предложение.

Kuzmych Oksana. Syntactic Abnormalities in the Speech of Youth (Case Study of Complex Sentences Syntax). The article highlights the polytypic syntactic abnormalities at the level of the elementary complex and non-elementary complex sentences which are systemized in the article. The materials of the study have been selected from the spoken and written language of students and school seniors. The study has revealed the most common mistakes in regard with the formation of the relative clause, adverbial clauses, word order of the sentence and its components, choice of the normative conjunctions and connective words, syncretism of semantic-syntactical relations. The edited utterance variants are suggested.

Key words: linguistic norms, linguistic mistake (abnormity), syntactic norms, syntactic mistake, elementary complex sentence and non-elementary complex sentence.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2017